

ACTITUDS EN TRÀNSIT. LA IDENTITAT FEMENINA AL SEGLE D'OR

GEMMA MORENO NAVARRO

VALÈNCIA, L'HORTA

Resum: La historiografia ha demostrat que a partir dels textos literaris podem observar la realitat històrica del context en el qual han sigut creats. Amb aquest article podrem comprovar com en obres literàries d'autors del Segle d'Or valencià es reflecteix la consolidació d'actituds i paradigmes socials que ja formaven part de l'ideari baixmedieval. Com a exemple representatiu tractarem la qüestió de les actituds cap a les dones.

La primera reflexió que volem fer abans d'abordar el tema que ens ocupa és conceptual. Tot un seguit de processos i causes al llarg de l'Edat Mitjana van provocar una sèrie de canvis que van afectar a les condicions de vida dels individus. Donat un determinat moment, i davant la profunditat d'aquests canvis, els historiadors delimiten un nou període històric subseqüent que denominen "Edat Moderna". Però aquest nou nom no és sinó una classificació a posteriori. Amb aquesta reflexió volem aproximar-nos a una visió més complexa dels canvis i les continuïtats històriques no sols de fets sinó també d'actituds.

En aquest sentit, a tots els territoris de l'Europa occidental es van a produir una sèrie de canvis que van afectar a les condicions de vida de les dones. Observem que entre els segles X i XII les dones actuaven en àmbits que segles després els estarien prohibits: determinats oficis, gremis i tallers, l'autogestió dels béns propis, etc. Hi ha, per tant, un canvi en les actituds cap a les dones a nivell cultural, social i personal.

Els segles XIII, XIV i XV van ser molt fèrtils en quant al desenvolupament de les idees negatives sobre el gènere femení¹ en gran part degut a l'actualització dels arguments d' Aristòtil i dels pares de l'església². Es configura així un discurs opressiu (o més bé dominant) amb arguments d'autoritat, basat principalment en la biologia, que es divulga, en gran mesura però no únicament, a partir dels gèneres literaris.

El model de dona que s'anava configurant es correspon amb un ideal de mare i esposa obedient, submissa, silenciosa, desplaçada a l'àmbit privat i familiar sense cap formació intel·lectual. Tot i això, Toldrà i Vilardell ens recorda que a l'estructura feudal hi ha dones que arriben a posseir un gran poder polític i d'altres que gaudeixen d'una gran formació cultural, encara que les excepcions desapareixen amb la configuració del sistema burgès³.

Aquest ideal de dona va suposar allunyar-les progressivament dels càrrecs de responsabilitat i, com hem avançat abans, del treball. Malgrat tot, les restriccions es van notar principalment en les classes altes i mitjanes, ja que les necessitats de subsistència van obligar a disminuir els obstacles a les dones de classes pobres⁴. Amb paraules de Toldrà i Vilardell: "Que els homes dominen les dones no vol dir que les dones siguem iguals"⁵.

De tota manera, el denominador comú fou la dependència de la família i del marit. Era l'home el responsable de controlar la sexualitat femenina, el guardià de la castedat de la dona. Aquest argument va justificar fisiològicament el vincle matrimonial com a única forma d'orientar el desig sexual i evitar la

---

¹ Això no significa que aquestes idees estigueren absents en segles anteriors.

² CODERCH, Marion, "Actituds davant les dones entre l'Edat Mitjana i el Renaixement". En: BELLVESER, Ricardo (coord.). *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement. Actes del Congrés Internacional Any Isabel de Villena*, v. I, València: Institució Alfons el Magnànim, 2012, pp 531 - 534.

³ *Ibidem*, p. 30.

⁴ DOMINGUEZ ORTIZ, Antonio, "La mujer en el tránsito de la Edad Media a la Moderna". En: SEGURA GRAIÑO, Cristina (ed.), *Las mujeres en las ciudades medievales. Seminario de Estudios de la Mujer. Actas de las III Jornadas de investigación interdisciplinaria*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 1984, p. 172.

⁵ TOLDRÀ i VILARDELL, Albert, *Asmodeu: dona dimoni i sexe a l'edat mitjana*, València: Universitat de València, 2011, p. 29.

promiscuïtat. Així, a poc a poc, es va socialitzar i naturalitzar la institució matrimonial⁶.

Ara bé, també existia l'alternativa religiosa. En aquest punt volem presentar la figura de Sor Isabel de Villena (1430 -1490), qui va ingressar al convent de la Trinitat de València sent una adolescent. Considerem que és una figura rellevant per diversos motius. En primer lloc, per ser un exemple representatiu de les limitacions que afectaven a la llibertat de decisió de les dones. En segon, perquè ens permet incorporar la idea de que, front a l'increment de les restriccions, les dones no van ser subjectes passius sinó que van aprofitar els instruments que tenien al seu abast. En aquest cas, el càrrec d'abadessa li va permetre desenvolupar tant una vida eclesiàstica com una vida intel·lectual, les quals queden reflectides en la seua obra *Vita Christi* (1497)⁷, convertint-la en una de les autores més rellevants del Segle d'Or valencià. I finalment perquè aquesta obra es considera una resposta a la publicació de *L'Espill* de Jaume Roig, que ens permetrà introduir, breument, el tema de la misogínia en la literatura d'aquest segle.

⁶ CODERCH, Marion, *op. cit.*, p. 538.

⁷ Es pot consultar virtualment una edició de 1498 en la secció d'Incunables de la Biblioteca de Catalunya: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/36371/rec/62>

"Doncs, dic que totes,
 e qualque estat,
 color, edat,
 llei, nació,
 condició,
 grans e majors,
 xiques, menors,
 jóvens e velles
 lleges e belles,
 malaltes, sanes,
 les cristianes,
 juïes, mores,
 negres e llores,
 roges e blanques,
 dretes i manques,
 les geperudes,
 parleres, mudes,
 franques, catives,
 quantes són vives,
 qualssevol sien:
 tot quant somien
 ésser ver creen;
 del que no veen
 procés de pensa
 fan, sens defensa
 ni part oir;
 per presumir
 sols, pronuncien:
 ver sentencien
 que cert no saben.
 Mentint se gaben,
 sempre varien,
 jamai se rien
 sens ficció;
 per tració
 rien e ploren;

criden que es moren
 quan són pus sanes;
 si han terçanes
 llur mal no colen;
 e fingir solen
 tenir dolor
 per dar color
 a ses empreses.
 Si són represes,
 instruccions,
 reprensions,
 tot ho refusen!
 Mas, molt bé excusen
 vicis amats,
 e los pecats
 d'altri especulen,
 e se'n tribulen
 com se confessen:
 d'aquells expressen
 les circumstàncies,
 d'aquells han ànsies,
 dels seus no es dolen.
 Mostren que volen
 lo que no els plau:
 miren lo blau,
 compren de grana;
 volen magrana,
 raïm demanen;
 mas no s'enganen
 mai en lo prendre!
 Pròdig despendre,
 ufanejar,
 pus alt pujar és llur plaer!⁸⁸

⁸⁸ ROIG, Jaume, *Espill*. Edició, traducció i comentaris d'Antònia Carré. Barcelona, Quaderns Crema, 2006, pp. 86-87.

És cert que és Jaume Roig qui en els seus escrits desenvolupa amb més profunditat aquesta aversió a les dones. Ara bé, no es l'únic, com podem comprovar en *Lo procés de les olives* (1497) de Jaume Gassull o, fins i tot, en *Tal só com cell qui pensa que morà* de Ausiàs March. Al *Tirant* de Joanot Martorell, Stephania adverteix: "Totes nosaltres som naturalment de tres qualitats". Cobdiciosos: "si vós li donau més que l'altre, per la cobdícia leixarà aquell e amarà a vós". Golosos: "trameteu-li present de moltes maneres de llepolies e de fruytes novelles e del que ella més se delita". I luxurioses: "com parlareu ab ella, no li parlareu sinó del mester de ço que ella se alta"⁹.

La línia misògina arriba fins al punt de la "violència social legitimada, estructural i consubstancial a la jerarquització patriarcal"¹⁰, el que avui denominem "violència de gènere". Roig conta el cas de una dona noble de València que fuig amb el seu amant. Al cap d'un temps el marit la troba però li impedeixen matar-la. Finalment la dona és emparedada viva i Roig es lamenta: "ja hui no s'usa / l'emparedar"¹¹. Andreu Martí Pineda, notari de Xàtiva a mitjan del segle XVI, escriu a *Consells a un casat*:

"Donau-li molta raó,
fent-li el joc de "passa passa",
quan del pa, quan del bastó,
amb mesura i am saó
perquè no se'n prenga massa
(...)

Digau que voleu servir-la
no fent mai lo que voldrà,
i ab un mostrar obeir-la
no us espante el detenir-la
passant de hui en demà.
Si crida, vostre respondre
sien rialles molt fines,
que el seu parlar i compondre
és enans i après del pondre,

⁹ TOLDRÀ i VILARDELL, *op. cit.*, p. 49.

¹⁰ *Íbidem*, p. 32.

¹¹ Passatge extret de TOLDRÀ i VILARDELL, *op. cit.*, p. 39.

segons costums de gallines.

No visite molta gent
ni molta gent la visite:
on serà, siau present,
i preniu per document
que quan vos giteu se gite"¹²

La justificació d'aquestes actituds misògines és bíblica. La culpa la té Eva, qui va empitjorar les condicions de la humanitat sent la instigadora del pecat original. Eva encarna a totes les dones.

“SERPENT

Eva! Eva! Eva! No t'alteres.

EVA

Qui eres tu que així em nomenes?

SERPENT

No·m veus serpent?
(...)

EVA

Y dons, què vols?

SERPENT

Yo no vull res;
però seria bé saber
Per què us à manat Déu
que no mengeu de aquest fruit

EVA

Perquè vol expresament
que no·l toquem,
ni cruu ni cuit;
que si el mordem, mordre·ns la Mort.

SERPENT

Mejau, mordeu, que no morreu,

¹² MARTÍ PINEDA, Andreu, “Consells a un casat”. En: PITARCH, Vicent i GIMENO, Lluís (eds.), *Poesia eròtica i burlesca dels segles XV i XVI*, València: Edicions 3i4, p. 156.

i ab gust tendreu deport;
 y axí sereu semblants a Déu.
 (...)
 Si Déu volguera
 que no-m menjàseu algun dia,
 no us lo mostrara,
 ni entre els altres lo creara
 (...)
 car si-n menjau, sabeu bé y mal
 Com sertament sap Déu molt bé;
 y lo saber és gran cabal.
 Preniu, dons, pux vos convé.

EVA

Si per menjar aquesta fruita,
 tinc de pujar a tan alt grau
 com de present manifestau,
 io só contenta.
 (...)
 Per sert qu-és fruita que m'agrada
 per la sabor
 Ara conec la gran error
 Que io tenia,
 manifestant que no-n volia.
 Mas vull-ne dar
 a mon marit, prest, a menjar,
 perquè sàpia lo bé y lo mal"¹³.

Malgrat tot, al segle XII sorgeix el culte a la Verge Maria aplicant els conceptes i les formes de l'amor cortès a la religió¹⁴. La figura de la Verge compensa les faltes d'Eva. En la *Vita Christi* la pròpia Eva recolza aquesta idea: "E siau certes no podeu errar lo camí de paradys seguint a ella (...) per culpa mia haveu perdut lo paradys terrenal, per mitjà de aquesta senyora sobreu lo celestial"¹⁵.

Maria encarna la puresa i la maternitat que es contraposa i redimeix la sensualitat i la temptació que suposa Eva. I és que, la bellesa femenina és un altre instrument de temptació del diable. Sant Vicent Ferrer demana en un dels seus famosos sermons "¿Pensau-vos, més filles, que Déus vos haje donades les

¹³ HUERTA VIÑAS, Ferran (ed.), "Misteri d'Adam i Eva", *Teatre Bíblic. Antic Testament*, Barcelona: Editoria Barcino, 1976, pp. 106 – 108.

¹⁴ TOLDRÀ i VILARDELL, *op. cit.*, pp. 39 – 59.

¹⁵ TOLDRÀ i VILARDELL, *op. cit.*, p. 61.

mamelles per mostrar les frexures als milans, com a putanes? No, mas totes cubertes devets anar”¹⁶.

Toldrà i Vilardell assenyala, limitant-se a la població urbana, que als segles XIV i XV assistim a una nova forma d’expressar el cos i la sexualitat amb un canvi en la moda. Es dona una progressiva exhibició del cos especialment remarcable, segons Jeroni Münzer¹⁷, a la ciutat de València on “les dones tenen singular però excessiva gallardia, ja que van escotades de tal manera que se’ls poden veure els mugrons”¹⁸. Un altre exemple és Andreu Martí Pineda qui aconsella:

“Faça’s de clotxetes¹⁹ belles,
en los pits, closa muralla,
puix lo mostrar les mamelles
nos mostra les meravelles
del regne de Cornualla”²⁰

En síntesi, veiem com la literatura valenciana del Segle d’Or es fa ressò dels canvis en les actituds que es donen ja a finals de l’Edat Mitjana. Però abans de finalitzar caldria matisar algunes idees.

No, no podem caure en el victimisme, ja que implicaria assumir els postulats misògins tradicionals. Certament hi ha evidències que demostren que les dones trobaren la manera de sortejar els obstacles que se’ls imposaven. Ara bé, un altre debat se’n deriva d’aquestes evidències: són exemples representatius o casos excepcionals?

A més a més, hem de recordar el perills de generalitzar. Així com abans hem especificat que el concepte de “dona” és genèric i, per tant, hem de tenir en compte les diferents variables; quan parlem de la divulgació d’un discurs

---

¹⁶ FERRER, San Vicent, *Sermons*. SHIB, Gret (ed.), v. III, Barcelona: Barcino, 1971-1988, p. 257

¹⁷ Viatger alemany que a 1494 visita la ciutat de València.

¹⁸ TOLDRÀ i VILARDELL, *op. cit.*, p. 74.

¹⁹ Peça de tela per a cobrir i sostenir els pits de les dones.

²⁰ MARTÍ PINEDA, Andreu, *op. cit.*, p. 160.

literari dominant, patriarcal i amb prejudicis cap a les dones s'ha de considerar que també existeix tota una cultura popular que no segueix exactament aquesta línia. Per tant, aquests testimonis literaris no recullen tota la diversitat de punts de vista que podrien haver existit.

BIBLIOGRAFIA

CODERCH, Marion, "Actituds davant les dones entre L'Edat Mitjana i el Renaixement". En: BELLVESER, Ricardo (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement. Actes del Congrés Internacional Any Isabel de Villena*, v. I, València: Institució Alfons el Magnànim, 2012, pp. 527 - 553.

DOMINGUEZ ORTIZ, Antonio, "La mujer en el tránsito de la Edad Media a la Moderna". En: SEGURA GRAIÑO, Cristina (ed.), *Las mujeres en las ciudades medievales. Seminario de Estudios de la Mujer. Actas de las III Jornadas de investigación interdisciplinaria*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 1984, pp 171 - 178.

FERRER, San Vicent, *Sermons*. SHIB, Gret (ed.), v. III, Barcelona: Barcino, 1971-1988.

HUERTA VIÑAS, Ferran (ed.), "Misteri d'Adam i Eva", *Teatre Bíblic. Antic Testament*, Barcelona: Editoria Barcino, 1976, pp. 101 - 118.

MARTÍ PINEDA, Andreu, "Consells a un casat". En: PITARCH, Vicent i GIMENO, Lluís (eds.), *Poesía eròtica i burlesca dels segles XV i XVI*, València: Edicions 3i4, pp 155-163.

TOLDRÀ i VILARDELL, Albert, *Asmodeu: dona dimoni i sexe a l'edat mitjana*, València: Universitat de València, 2011, pp. 22 - 78.

ROIG, Jaume, *Espill*. Edició, traducció i comentaris d'Antònia Carré. Barcelona, Quaderns Crema, 2006.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

MORENO NAVARRO, Gemma, "Actituds en trànsit" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadores Valencians* [publicació seriada en línia]. Novembre 2013. <enllaç> [Consulta: Dia Mes Any]

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.